

УДК 343.23.343.3/7(477)

*І. І. Чугуніков**доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»***ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

Актуальність теми. Аналіз сучасної кримінально-правової літератури, а також практики застосування кримінально-правових норм, свідчить про те, що об'єкт поступово втрачає своє принципове значення як обов'язковий елемент складу злочину. Такий підхід, по-перше, суперечить положенням чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України (ч. 1 ст. 2), по-друге, цілком здатний остаточно дезорієнтувати правозастосовчу практику і, врешті-решт, призвести до необґрунтованого розширення предмета кримінального права.

Метою статті є доведення тезису щодо необґрунтованості розуміння об'єкта кримінально-правової охорони як політичного явища. Поставлена мета зумовлює послідовне вирішення таких завдань: 1) крізь призму сучасних підходів до визначення об'єкта злочину проаналізувати проблеми вітчизняного правозастосування; 2) виявити чинники, які сприяють необґрунтованому розширенню предмета кримінального права; 3) довести життєздатність концепції «об'єкт – суспільні відносини» та її спроможність щодо подолання зазначених чинників.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, концепція «об'єкт – суспільні відносини», яка була майже загальновизнаною у вітчизняній теорії кримінального права радянського періоду, за роки незалежності неодноразово була піддана доволі інтенсивній критиці. Внаслідок масштабної ревізії зазначеної концепції були запропоновані «нові» універсальні поняття об'єкта злочину, які зводили його до соціальних цінностей [1, с. 47–80], правових благ [2, с. 64–65], прав і свобод людини [3, с. 325], людини чи соціальних спільнот [4, с. 237], сфер життєдіяльності людей [5, с. 67], соціальної безпеки [6, с. 29–31] та ін. Але, як показала подальша практика, докорінний перегляд концепції «об'єкт – суспільні відносини» аж ніяк не був викликаний її інституціональною кризою. Здебільшого, він був вмотивований прагненням будь-що позбавитися спадку минулого історичного періоду та бажанням деяких авторів визволити прихильників зазначеної концепції з полону «апріорних і абстрактних штампів і шаблонів, які тривалий час впроваджувалися в юридичну науку» [7, с. 5]. Однак, незважаючи на такі піднесені прагнення, жоден із нових підходів до визначення поняття об'єкта злочину так і не набув статусу універсального. Термін «благо» не може охопити всі об'єкти, які охороняються Особливою части-

ною КК України. Зокрема, нормальну діяльність пенітенціарної системи, систему оподаткування, за певних умов, діяльність правоохоронної та судової системи, і взагалі державну владу з її рішеннями, навряд чи, поза сумнівом, можна назвати благом для людини. Що ж стосується цінностей, то вони тільки тоді стають соціально значущими, коли входять до структури суспільних відносин, а люди стають їх суб'єктами, коли між людьми виникають конкретні зв'язки щодо таких цінностей. Тому кримінально-правовій охороні підлягають не самі цінності, а цінності як елемент суспільних відносин. Не випадково Конституція України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку не просто найвищою цінністю, а цінністю соціальною (ст. 3). Загальне призначення ст. 3 Конституції України полягає в тому, що вона має служити перепорою, бар'єром всевладдю держави, сваволі її органів щодо людини, має перешкоджати виникненню такої ситуації, за якої людина була б лише маріонеткою держави, «гвинтиком» державного механізму, а проблема ціннісних колізій завжди повинна вирішуватися на користь людини [12, с. 20]. Але звідси зовсім не випливає, що ця стаття вимагає «автоматичного та беззаперечного перенесення поняття «соціальні цінності» на ґрунт кримінального права при визначенні об'єкта злочину» [10, с. 37]. У літературі цілком слушно зазначається, що положення ст. 3 Конституції дають відповідну орієнтацію державі, тим чи іншим осередкам суспільства, громадським організаціям, іншим суб'єктам (зокрема й фізичним особам) [12, с. 20], як треба будувати відносини між зазначеними учасниками, щоб не можна було б пожертвувати людиною заради будь якої іншої цінності. Зрозуміло, що поза межами суспільства ці орієнтири втрачають свій сенс.

Безпідставним є і розуміння прав і свобод людини як позасоціальної категорії. Сама собою номенклатура прав і свобод людини, як і будь-який інший нормативний припис, об'єктивно не може бути об'єктом кримінально-правової охорони, тому що власне правова норма не може зазнавати шкоди. Охороні підлягає такий порядок взаємовідносин між людьми, а також між людиною та державою, що складається внаслідок реалізації цих приписів, за якого всі люди є вільними і рівними у своїй гідності й правах, права і свободи є невідчужуваними та непорушними і визначають

зміст і спрямованість діяльності держави. Звідси випливає, що права і свободи людини – це не тільки і не стільки їх нормативна номенклатура, скільки фактична реалізація й ефективний захист, що своєю чергою, є можливим тільки в межах відповідних суспільних відносин. До того ж «універсальність» поняття об'єкта злочину як прав і свобод людини розбивається вже об р. І Особливої частини КК України – «Злочини проти основ національної безпеки України».

Отже, прагнення деяких вчених будь-що позбавитися «ідеологічно заплямованих» суспільних відносин призвело до заміщення їх іншими категоріями, які поза ними не існують. Природно, що в підсумку все почало зводитися до тих самих «багатостраждальних» суспільних відносин. Так, наприклад, С.С. Яценко визначав громадський порядок як соціальну цінність, яка перебуває під охороною закону. Однак розкриваючи поняття цієї соціальної цінності, автор зазначав, що громадський порядок характеризує такий стан суспільних відносин, який забезпечує спокійні умови суспільно-корисної діяльності, відпочинку та побуту людей, зокрема, зовнішні умови нормального функціонування підприємств, установ і організацій, дотримання суспільної моралі, а також принципів користування матеріальними благами [8, с. 723]. М.І. Панов дійшов висновку, що власність є найважливішою соціальною цінністю. Проте родовим об'єктом злочинів, передбачених р. VI КК України, він називає суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом [9, с. 162]. Врешті-решт, варто підкреслити, що навіть запропонована структура цінностей мало чим відрізняється від добре відомої структури суспільних відносин. Так, наприклад, Є.В. Фесенко зазначає, що компонентами соціальних цінностей є потерпілі, їхні права й інтереси, соціальні зв'язки, а також матеріалізовані або нематеріалізовані блага [1, с. 51].

Такий стан речей, на наш погляд, є цілком закономірним, оскільки, як слушно зауважує В.Я. Тацій, категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і безпосередньо не стосується певного історичного періоду. Суспільні відносини – це не продукт політичних ідей і поглядів щодо розуміння світу. У них відсутня ідеологія. Це стан загальної організації людського життя з визначеними цінностями, які необхідні для прогресивного розвитку [10, с. 43–44, 45]. Згідно з концепцією сучасної соціології, людина (особистість) або соціальна група, бажаючи задовольнити свої потреби, вступає в соціальні зв'язки. Водночас кожен суб'єкт під час взаємодії прагне отримати максимальну матеріальну та моральну винагоро-

ду, а витрати звести до мінімуму. Тому у взаємовідносинах з іншими суб'єктами особа шукає ту міру, ту форму соціальної взаємодії, за якої витрати не перевищуватимуть позитивного ефекту. Природно, що така діяльність потребує регуляції. Регуляція соціальних зв'язків визначається як система критеріїв, стандартів, на підставі яких суб'єкт оцінює ефективність цього зв'язку, а також система контролю за тим, щоб критеріїв та правил гри дотримувалися. Поступово зі всієї сукупності взаємодій виокремлюються стійкі соціальні зв'язки, які на основі раціонально-чуттєвого сприйняття їх індивідами, котрі взаємодіють один з одним, набувають належної специфічної форми, що характеризується відповідною поведінкою суб'єктів. Такі усвідомлені та сприйняті індивідами сукупності повторюваних взаємодій і називають соціальними відносинами. Отже, суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони – це певний порядок взаємовідносин, взаємодії їх суб'єктів щодо задоволення своїх потреб і вирішення колізій, які між ними виникають, в існуванні та всебічній підтримці якого зацікавлені як держава, так і суспільство загалом, оскільки саме панівний порядок суспільних відносин, який системно структурує суспільство, і не дає йому зірватися в безодню хаосу і самознищення. Як тут не погодитися з О.І. Бойцовим, який запитує, наскільки виправданим є таке повернення до «джерел» (запропоновані концепції об'єкта злочину були добре відомі вітчизняній кримінально-правовій теорії XIX – початку XX ст.), коли було витрачено стільки зусиль, щоб з'ясувати сутність цієї проблеми [11, с. 29].

У вітчизняній науці кримінального права наявний плюралізм підходів до розв'язання проблеми об'єкта злочину оцінюється як такий, що збагачує загальне вчення про цей елемент складу злочину [10, с. 42]. Погоджуючись загалом із такою оцінкою результатів відповідної дискусії, все ж зазначимо, що вона має і деякі негативні наслідки. Зокрема, поняття об'єкта злочину стало поступово втрачати своє принципове значення. Спочатку розбіжності щодо визначення цього поняття полягали виключно в термінологічній площині. Дійсно, запропоновані в літературі модифіковані концепції об'єкта, які зводили його до сфер життєдіяльності [5, с. 67], соціальної оболонки [13, с. 84–87] чи порядку відносин між людьми щодо матеріальних або нематеріальних предметів, який заснований на законах соціальної природи [14, с. 239], хоча і мали іншу назву, по суті мало чим відрізнялися від розуміння об'єкта як суспільних відносин. Але згодом були зроблені висновки, що не тільки суспільні відносини та сфери життєдіяльності, а й блага і цінності є поняттями одного синонічного ряду. Так, наприклад, М.В. Семікін зазначає, що «вирішуючи

питання про об'єкт злочину, важливо встановити те, чому це завдає безпосередньої шкоди, а як ми цей об'єкт посягання назвемо – благом, цінністю, предметом суспільних відносин або сферою життєдіяльності – не суть важливо» [15, с. 84]. Пошук того, чому саме завдається шкода внаслідок посягання, привів деяких авторів до висновку, що «у нашому найскладнішому суспільному організмі такі категорії, як блага, цінності, сфери життєдіяльності, люди, інтереси, відносини перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку та взаємодії, а тому неможливо посягнути на одну з категорій, не зачепивши деякою мірою інші» [15, с. 77]. Так, М.В. Ємельянов зазначає, що під час визначення загального поняття об'єкта злочину необхідно враховувати комплексний характер охоронюваних кримінальним законом процесів і явищ дійсності, які не можуть бути охоплені якимось одним – навіть найширшим за змістом – поняттям [16, с. 72]. Врешті-решт, у кримінально-правовій літературі почали здійснюватися спроби примирити всі наукові позиції щодо поняття об'єкта злочину і легалізувати їх під егідою комплексного підходу – об'єкт злочину – це соціальний порядок, що гарантує безпеку людини, її прав, свобод і цінностей в охоронюваних законом сферах життєдіяльності [16, с. 72]. Тому цілком природно, що в роботах останніх років, присвячених аналізу певної групи злочинів, їх об'єкт постає як політичне явище, яке може проявлятися і в суспільних відносинах, і в благах, і в цінностях, і в правах та свободах громадян, і в безпеці населення, і в охоронних відносинах [17, с. 50–73].

Вважаємо, що такий підхід до визначення об'єкта злочину не тільки цілком розчиняє це поняття в різних явищах і категоріях і позбавляє його будь-яких нормативних меж, що неприпустимо, оскільки об'єкт є обов'язковим елементом складу злочину, відсутність якого свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності, а й спроможний остаточно дезорієнтувати правозастосовчу практику, яка й так під час кваліфікації вчиненого найменше уваги приділяє об'єкту. Дійсно, якщо під час вчинення злочину може постраждати будь-що, то і встановлення об'єкта втрачає будь-який сенс. Цілком достатньо того, що відповідальність за вчинене передбачена КК. Викликає певні сумніви й інструментальна цінність запропонованих «нових» підходів до визначення об'єкта злочину, хоча саме абстрактність і розпливчатість традиційного поняття об'єкта і ставилась у докору прихильникам концепції об'єкт – суспільні відносини» [1, с. 42–47]. Так, наприклад, один із прибічників теорії об'єкта як цінностей, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти чи заподіює шкоду, Є.В. Фесенко визначає це поняття як різноманітні об'єкти матеріального світу, зо-

крема й саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства загалом [1, с. 51]. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що прикладні можливості запропонованих уявлень щодо поняття об'єкта злочину є дуже незначними, оскільки сам Є.В. Фесенко безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 312 КК, визначає як права володільців прекурсорів на розпорядження й інші форми поведження із цими речовинами, а об'єкт злочину, передбаченого ст. 313 КК, – як порядок поведження з обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів [1, с. 229, 232]. М.В. Ємельянов, який сповідує комплексний підхід до визначення об'єкта злочину як соціального порядку, що гарантує безпеку людини, її прав, свобод і цінностей в охоронюваних кримінальним законом сферах життєдіяльності, теж дійшов висновку, що об'єктом шахрайства як злочину, котрий вчиняється в реальній дійсності, є встановлений порядок поведження з майном, правом на майно та предметами спеціального призначення [16, с. 72]. До того ж здається, що і соціальні цінності, і соціальний порядок є суто віртуальними утвореннями, а як реальні об'єкти кримінально-правової охорони виступають права володільців, порядок обігу чи порядок поведження. Якщо ж згадати, що нормативний припис у будь-якому випадку не може зазнавати шкоди (інакше, кожного разу при вчиненні злочину, відповідна кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за нього, зникла б із КК, а законодавчі акти, що регулюють порядок обігу чи поведження з певними предметами, втрачали б чинність – *І. Ч.*), то доведеться визнати, що діяння, передбачені ст. ст. 190, 312, 313, є безоб'єктними. Крім того, варто зазначити, що порушення певних прав, обігу чи порядку поведження характеризує не об'єкт, а об'єктивний бік відповідного діяння. Порушення тих чи інших нормативних приписів заподіює шкоду тому, заради чого вони встановлювалися, – у зазначених вище випадках – здоров'ю населення або власності.

Як слушно зазначає Н.О. Гуторова, злочини, передбачені ст. ст. 308, 312, 313 КК, посягають на здоров'я населення, яке охороняється шляхом забезпечення встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [18, с. 255].

Але найголовніший недолік як запропонованих нових «універсальних» понять об'єкта злочину, так і комплексного підходу до його визначення, полягає, на нашу думку, у їхній здатності до необґрунтованого розширення предмета кримінального права завдяки певній підміні положень інших галузей права «власними» кримінально-правовими категоріями.

Предмет вітчизняного кримінального права складається із двох органічно пов'язаних між собою частин – предмета кримінально-правового регулювання й об'єкта кримінально-правової охорони, у зв'язку з чим традиційно виокремлюють регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини [19, с. 47].

Предмет правового регулювання будь-якої галузі права становить сукупність суспільних відносин, на встановлення та забезпечення усталеності яких і спрямовані правові норми [20, с. 130]. Це загальнотеоретичне положення свідчить про те, що категорія суспільних відносин є міжгалузеву і саме завдяки їй визначається не тільки предмет тієї чи іншої галузі права, а й сфера дії окремих законодавчих актів. Так, наприклад, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини (ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу (далі – ЦК)), Господарський кодекс (далі – ГК) регулює господарські відносини (ст. 1 ГК), Податковий кодекс (далі – ПК) – відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів (ч. 1.1 ст. 1), а Закон України «Про запобігання корупції» регулює відносини, що виникають у сфері запобігання корупції (ст. 2). Предметом кримінально-правового регулювання теж є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням суспільно-небезпечного діяння (ч. 2 с. 1 КК). Але на відміну від «створюючих» галузей права (конституційного, цивільного, господарського), що встановлюють певний порядок співіснування індивідів у межах соціуму, який дозволяє вирішувати виникаючі колізії між суб'єктами тими засобами, в яких зацікавлені держава та суспільство загалом, тобто закріплюють і розвивають певні форми бажаної поведінки суб'єктів соціальної активності, кримінальне законодавство має справу з «антигромадськими» чи «антисоціальними» [10, с. 107] відносинами. Зрозуміло, що кримінально-правове регулювання не може бути спрямоване на забезпечення усталеності таких відносин. Звідси випливає, що його основне цільове призначення – це поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Саме в цій площині формулюється і основне завдання КК – правове забезпечення охорони суспільних відносин, які врегульовані іншими галузями права (ч. 1 ст. 1 КК України). Варто особливо підкреслити ту обставину, що об'єктом кримінально-правової охорони можуть бути лише ті суспільні відносини, змістом яких є суспільно-корисна діяльність [10, с. 107]. Тому відносини, які не визнаються такими іншими галузями права не можуть виступати як об'єкти злочину.

Зазначене дає підстави стверджувати, що зв'язок між двома частинами предмета кримінального права є генетичним. Це означає, що кримінально-правове регулювання, тобто розв'язання

кримінально-правового конфлікту, який виник, за допомогою будь-яких заходів кримінально-правового впливу або взагалі без їх застосування стає можливим тільки за умов, що має місце посягання на об'єкт кримінально-правової охорони. Ігнорування цієї обставини неминуче призведе до штучного розширення предмета кримінального права завдяки включенню до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, а отже, до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення – поновлення порушеного об'єкта. А це, у свою чергу, дозволить використовувати кримінально-правовий арсенал для вирішення будь-яких інших (політичних, ідеологічних, економічних, кон'юктурних, корпоративних тощо – *І. Ч.*) завдань і, врешті-решт, перетворити кримінально-правове регулювання на самоціль. Найбільш яскраво це простежується на прикладі боротьби з корупційними злочинами. Із кримінально-правового погляду, об'єктом цих діянь є нормальне функціонування апарату публічного управління. Логічно припустити, що вжиття кримінально-правових заходів за вчинення таких злочинів повинно мати на меті поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Однак законодавець, навпаки, вводить до КК синтезований перелік корупційних злочинів, виключає можливість застосування всіх заохочувальних інститутів кримінального права (тому ці злочини необхідно розглядати як найбільш небезпечні, всупереч Конституції, яка найвищою соціальною цінністю проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, посягання та які не виключають застосування заохочувальних норм – *І. Ч.*) і прагне завдяки цьому вирішити весь комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних і економічних проблем, хоча, очевидно, причини корупції залягають не в кримінально-правовій площині.

Отже, штучне роз'єднання двох генетично пов'язаних між собою частин предмета вітчизняного кримінального права, з одного боку, позбавляє кримінально-правове регулювання свого раціонального навантаження, а з другого – призводить до втрати об'єктом злочину свого принципового значення, що породжує цілу низку проблем як загально-теоретичного, так і прикладного характеру.

Під час дослідження питання щодо поняття об'єкта кримінально-правової охорони як складника предмета кримінального права автор звернув увагу на те, що сучасна правоохоронна і судова практика стикається з певними труднощами в процесі вирішення таких питань: чи підлягають кримінально-правовому захисту інтереси особи, метою якої є вчинення злочину або іншого правопорушення, і чи завжди відносини, які виникають

внаслідок вчинення тих або інших незаконних дій, охоплюються поняттям «об'єкт злочину». Наприклад, чи підлягає притягненню до кримінальної відповідальності та засудженню за шахрайство особа, яка одержала винагороду за виконання вбивства на замовлення, не маючи наміру його виконувати, або особа, яка не є службовою, а видає себе за таку і одержує матеріальні цінності за виконання чи невиконання будь яких дій в інтересах того, хто їх передав, проте з відомих причин не вчиняє таких дій. Чи є склад шахрайства в діях особи, яка під час гри в карти ставить на кон банківську карту, на якій нібито є гроші, а згодом з'ясовується, що грошей на рахунку не було, у діях особи, яка скористалася послугами сексуального характеру та відмовилася розраховуватися за них, чи в діях особи, яка телефонує родичам нібито затриманої через вчинення злочину людини і пропонує їм вирішити питання шляхом внесення певної суми грошей. Чи можливо позитивно вирішити зазначене питання щодо кваліфікації дій особи за ст. 212 КК України у випадках, коли джерело формування об'єкта оподаткування є незаконним тощо.

Спроби вирішити поставлені питання з позицій розуміння об'єкта злочину як соціальної цінності чи порядку поводження з майном, імовірно, дадуть підстави стверджувати, що в цих випадках об'єкт злочину присутній. Дійсно, власність є цінністю, а порядок поводження з майном так або інакше порушується, хоча воно і відбувається з активів власника начебто за його волею. Не випадково М.В. Ємельянов, який визначає об'єкт шахрайства як встановлений порядок поводження з майном, як приклад такого злочину наводить ситуацію, коли особа, відрекомендувавшись потерпілій працівником міліції, яким насправді не була, повідомила їй, що вона може бути притягнута до відповідальності за незаконне заняття самогонварінням, якщо негайно не сплатить 300 грн. Після цього, будучи введеною в оману, потерпіла віддала винному гроші в сумі 300 грн., якими він розпорядився на власний розсуд. До речі, цей приклад взятий автором з оприлюдненої судової практики [16, с. 96–97]. Але навіть за такого розуміння об'єкта шахрайства відкритим залишається питання щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 190 КК, наприклад, співробітника патрульної поліції, який спочатку одержує (без наміру виконати зобов'язання – І. Ч.) неправомірну вигоду за звільнення від адміністративного стягнення порушника правил дорожнього руху, а потім складає на нього відповідний протокол.

Однак у будь-якому випадку варто зазначити, що теорія цивільного права під час визначення власності такими поняттями, як «цінності» чи «порядок поводження з майном» не оперує, роз-

глядаючи її як відносини між людьми щодо речей [21, с. 342]. Що ж стосується характеру таких відносин, то і Конституція (ч. 7 ст. 41), і Цивільний кодекс України (ч. 5 ст. 319), наполягають на тому, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян чи інтересам суспільства. Тому правочини, які вчиняються з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, є недійсними, а все отримане за такою угодою, за наявності умислу в обох сторін, повертається у доход держави (ст. 228 ЦК). У теорії цивільного права особливо наголошується на тому, що правовий захист не надається жодним правам чи інтересам, які могли б виникнути з дії, що порушує публічний порядок, тобто коли є очевидним, що особа виражає свою волю на вчинення таких дій, які порушують норми публічного права, що виражається, зазвичай, у виді злочину чи адміністративного правопорушення [23, с. 307, 308].

Отже, об'єктом кримінально-правової охорони можуть бути не будь-які відносини між людьми щодо речей, а виключно відносини у сфері правомірної поведінки, відносини необхідні, позитивні, а тому й соціально корисні. У разі шахрайства потерпілий, будучи введеним в оману, передає винному майно, вважаючи, що це є правомірним, необхідним або вигідним для нього, що він зобов'язаний це зробити. А тому все отримане за такою угодою, згідно зі ст. 228 ЦК, повинно бути йому повернено. Як що ж особа, розпоряджаючись своїм майном, усвідомлює, що діє протиправно, зокрема, передає його як неправомірну вигоду, такий соціальний зв'язок не може визнаватися соціально корисним. До речі, на таких самих позиціях стоять і чинні КК та Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) у межах інституту спеціальної конфіскації. Гроші, цінності й інше майно, що призначалося (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, конфіскуються (п. 2 ч. 1 ст. 962 КК, п. 2 ч. 9 ст. 100 КПК). Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню «власнику» (ч. 5 ст. 962 КК). Її застосування може здійснюватися тільки після доведення в судовому порядку стороною обвинувачення, що власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання (ч. 10 ст. 100 КПК України). Антисоціальні відносини (злочинна або незаконна угода, укладена між правопорушниками; угода, спрямована на використання всупереч закону державної, комунальної або приватної власності з корисливою метою, використання громадянами майна, що перебуває в їхній

власності, на шкоду інтересам суспільства; інші типи антисоціальних зв'язків, зокрема, пов'язані з участю в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетка, «наперсток» тощо) на гроші, речі й інші цінності, або пов'язані з наданням послуг сексуального характеру – *І. Ч.*) за жодних обставин не підлягають кримінально-правовій охороні і не повинні включатися до предмета кримінального права. Притягуючи особу, яка одержала винагороду за виконання вбивства на замовлення, але не виконала його, або особу, яка не є посадовою, а видає себе за таку й отримує неправомірну вигоду за виконання чи невиконання будь-яких дій в інтересах того, хто її передав, проте не вчинює цих дій, до кримінальної відповідальності за шахрайство (саме на такому вирішенні питання наполягає Пленум Верховного Суду України у п. 9 постанови від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» – *І. Ч.*), правозастосовувач фактично бере під охорону антигромадські відносини. Якщо взяти до уваги особливості охоронної функції кримінального права, то порушені в такий спосіб антигромадські відносини повинні бути відновлені, один з учасників угоди має бути визнаний потерпілим (наявність потерпілого в разі шахрайства є обов'язковою – *І. Ч.*) з усіма правовими наслідками. Не важко довести цю позицію до логічного, хоча й абсурдного, кінця – нібито держава і суспільство зацікавлені в тому, щоб вбивства на замовлення виконувалися належним чином, а громадяни зверталися за вирішенням питань за неправомірну вигоду до належних посадових осіб. Виникає досить парадоксальна ситуація: цивільне право визнає таку угоду недійсною і такою, що суперечить інтересам держави і суспільства, а кримінальне – охороняє її. Це протиріччя буде виникати завжди, якщо питання щодо предмета кримінально-правового регулювання буде вирішуватися не крізь призму охоронюваних суспільних відносин, а кримінальному праву, поряд із цивільним, також буде відводитися роль регулятора майнових і особистих немайнових відносин із використанням «власних» кримінально-правових категорій. Водночас необхідно підкреслити, що кримінально-правова оцінка вчиненого є можливою щодо обох учасників злочинної угоди. Дії особи, яка отримала винагороду за вбивство на замовлення, але не виконала його, або дії особи, яка отримує гроші чи інші цінності, видаючи себе за посадову, а насправді такою не є, повинні кваліфікуватися як підбурювання до організації вбивства на замовлення або як підбурювання до підкупу службової особи відповідно, оскільки об'єкти цих діянь – життя людини та нормальне функціонування апарату публічного управління – є цілком належними.

Втрата об'єктом злочину свого принципового значення може бути обумовлена не тільки наяв-

ністю певних теоретичних конструкцій, а й навіть позицією законодавства, що регулює відповідні відносини. Так, наприклад, згідно зі ст. 164 ч. 12 чинного Податкового кодексу України, до загального оподаткованого доходу платника податку включаються також кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скраб, не зданий державі, згідно із законом, у сумах, які визначені обвинувальним вироком суду незалежно від призначеної ним міри покарання. Цей припис фактично ототожнює законні джерела формування оподаткованого доходу та незаконні способи збагачення. Оподаткування доходів, отриманих злочинним (розкрадання, одержання неправомірної вигоди, умисне вбивство на замовлення чи з корисливих мотивів, торгівля людьми, їхніми органами або трупами, торгівля наркотичними засобами) або незаконним (проституція, азартні ігри, реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів, неправомірні угоди між підприємцями тощо) шляхом не тільки легалізує ці види діяльності, а й цілком знищує межу між соціальними (прийнятними) суспільними відносинами, які виступають об'єктом кримінально-правової охорони, і антисоціальними відносинами, які таким не є. У такому разі основне завдання буде полягати лише в тому, щоб податки до бюджету сплачувалися справно та своєчасно. Запропоновані в літературі поняття безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 212 КК, як суспільних відносин у сфері оподаткування [9, с. 212] чи податкових відносин, які складаються між державою і суб'єктами оподаткування на підставі податкових норм [22, с. 307], лише акцентують увагу на цьому завданні. У зазначеному сенсі цілком логічними виглядають пропозиції щодо легалізації проституції, скажімо, шляхом патентування, обігу наркотичних засобів, насамперед, легких наркотиків, обігу зброї, органів людини тощо. Сучасній практиці відомі навіть випадки доволі масштабної торгівлі трупами, яку в згаданій площині теж можна запропонувати легалізувати й оподаткувати, а в перспективі – і кілерство, наприклад, шляхом ліцензування.

Однак не варто забувати, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), насамперед, є злочином у сфері господарської діяльності. Сферу господарських відносин, відповідно до ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу України, становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Внаслідок їх регламентації господарським законодавством встановлюється певний порядок здійснення господарської діяльності, тобто діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованої на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надан-

ня послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК). Отже, цілком природним є припис законодавця на адресу суб'єктів господарювання й інших учасників відносин у сфері господарювання здійснювати свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (ч. 3 ст. 5 ГК). Проте кінцевою метою господарсько-правового регулювання є утвердження та підтримка суспільного господарського порядку в економічній системі України, який і є об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема і злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Суспільний господарський порядок пов'язується виключно із правомірною поведінкою суб'єктів господарювання й інших учасників цих відносин, а тому є необхідним і соціально-корисним. Зрозуміло, що його складником не можуть бути соціальні зв'язки, які хоча і є досить ефективними в плані швидкого збагачення, але пов'язані з незаконною діяльністю їх учасників.

Звідси випливає, що ухилення від сплати податків із доходів, отриманих як хабар або викрадених, не посягає на суспільний господарський порядок, а спрямоване на антисоціальні відносини, які не є об'єктом кримінально-правової охорони. Інакше доведеться змиритися з тезою «заробляй як завгодно, але своєчасно сплачує податки до бюджету», відмовитися від мети утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України та зняти з порядку денного питання щодо соціального призначення кримінально-правових норм. Зважаючи на вищезазначене, варто цілком погодитися з позицією Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ), який зауважує, що об'єктом оподаткування є доходи, одержані з легальних джерел. Отже, дії громадянина, який одержав доходи від діяльності, щодо якої законом встановлено спеціальну заборону, а також від іншої незаконної діяльності, і не сплатив із них податки, мають кваліфікуватися за відповідними статтями КК і додаткової кваліфікації за ст. 212 не потребувати (п. 17 постанови ПВСУ від 8 жовтня 2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»). Однак рекомендація ПВСУ стосовно службових осіб суб'єктів господарської діяльності та громадян-підприємців, щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків і зборів із доходів як від легальної, так і від незаконної діяльності (наприклад, передбаченої ст. 204 КК), є неприйнятною. Своє рішення Пленум мотивує тим, що ці суб'єкти зобов'язані вести облік усіх здійснюваних ними видів діяльності, відображати їх у відповідній звітності та сплачувати з них установлені законом податки і збори незалежно

від того, чи передбачено ту або іншу діяльність їхніми установчими документами (п. 17 згаданої постанови – *І. Ч.*).

Дійсно, чинне цивільне законодавство відмовилося від поняття спеціальної правоздатності юридичної особи (ст. 91 ЦК), яка виступала певною перешкодою на шляху до розбудви ринкової економіки. Тому, поза сумнівом, незалежно від того, зазначена чи ні певна діяльність у статуті чи установчому договорі, доходи від неї підлягають оподаткуванню. Але це зовсім не означає, що скасування спеціальної правоздатності юридичної особи дозволяє їй вдаватися до незаконних дій і таким чином збагачуватися. Ігнорування цієї обставини призводить до проблем, про які вже йшлося вище.

Висновки. Позиціонування об'єкта злочину як політичного поняття, яке є характерним для вітчизняної кримінально-правової літератури сучасного періоду, за всієї своєї зовнішньої привабливості, містить низку доволі суттєвих внутрішніх недоліків, що в підсумку призводить до втрати цим елементом складу злочину свого принципного значення, позбавлення його будь-яких нормативних рамок і дезорієнтування правозастосовчої практики, яка, врешті-решт, під час встановлення у вчиненому об'єктивних елементів складу обмежується виключно характеристикою об'єктивної сторони, незважаючи на те, що об'єкт злочину є обов'язковим елементом складу і його відсутність свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності взагалі. Зазначений підхід сприяє появі «власних» кримінально-правових категорій, за допомогою яких об'єкти тих або інших злочинів визначаються поза предметним змістом інших галузей права, якими врегульовані відповідні відносини, що, як наслідок, призводить до штучного розширення предмета кримінального права, включення до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, та втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення. Подолання цих недоліків і уніфікація правозастосовчої практики, на нашу думку, можливі лише в межах концепції «об'єкт – суспільні відносини», руйнація якої була викликана не її інституціональною кризою, а, імовірно, міркуваннями суто ідеологічного характеру.

Література

1. Фесенко Е.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : [монографія] / Е.В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.
2. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
3. Трубніков В.М. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної уста-

нови : [монографія] / В.М. Трубніков, Ю.В. Орел. – Х. : Харків юрид., 2009. – 356 с.

4. Туляков В.А. Виктимологические проблемы применения нового Уголовного кодекса / В.А. Туляков // Новый Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25–26 жовтня 2001 р. / за ред. В.В. Сташисата ін. – К. ; Х., 2002. – № 4. – С. 7–11.

5. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления / В.П. Емельянов // Право и политика. – 2002. – № 10. – С. 61–72.

6. Зателепин О.К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О.К. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–34.

7. Загородников Н.И. Объект преступления : от идеологизации содержания к естественному понятию / Н.И. Загородников // Проблемы уголовной политики и уголовного права : межвуз. сб. науч. тр. – М., 1994. – С. 5–22.

8. Кримінальне право України : Особлива частина : [підруч. для студ. юрид. вузів, ф-тів] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньковський та ін. ; за ред. П.С. Матишевського. – К. : Юрінком-Інтер, 1997. – 896 с.

9. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник] / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тацій, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2015. – 680 с.

10. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : [монографія] / В.Я. Тацій / – Х. : Право, 2016. – 256 с.

11. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – Спб. : Юрид. центр «Пресс», 2002. – 775 с.

12. Конституція України : Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – 1128 с.

13. Трубніков В.М. Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубніков // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 84–87.

14. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : [монографія] / О.М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

15. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації : кримінально-правове дослідження / М.В. Семикін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 145 с.

16. Ємельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : [монографія] / М.В. Ємельянов. – Х. : Право, 2014. – 176 с.

17. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : [навч. посібник] / С.В. Діденко, С.В. Крючек, Г.С. Поліщук, Ю.В. Біла, В.О. Миронова. – Х. : Харків юрид., 2009. – 184 с.

18. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины : Особенная часть : [конспект лекций] / Н.А. Гуторова. – Харьков : Одиссей, 2003. – 320 с.

19. Грищук В.К. Предмет і методи українського об'єктивного кримінального права / В.К. Грищук // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Вип. 54. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 47–52.

20. Общетеоретическая юриспруденция : учеб. курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.

21. Гражданский кодекс Украины : научно-практический комментарий / под ред. Е.О. Харитоновна. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 1280 с.

22. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В.Я. Тацій, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – Х. : Право. – 2013. – 1040 с.

23. Цивільне право : [підручник] : у 2-х т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2014. – Т. 1. – 656 с.

Анотація

Чугуников І. І. Поняття об'єкта злочину та проблеми правозастосування. – Стаття.

У статті крізь призму сучасних підходів до визначення об'єкта злочину аналізуються проблеми вітчизняного правозастосування. Доводиться теза щодо необхідності розуміння об'єкта кримінально-правової охорони як політичного явища. Наводяться додаткові аргументи на користь концепції «об'єкт – суспільні відносини», у межах якої цей елемент складу злочину зберігає своє принципове значення.

Ключові слова: об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, блага, цінності, комплексний підхід, суспільні відносини, правозастосування.

Аннотация

Чугуников И. И. Понятие объекта преступления и проблемы правоприменения. – Статья.

В статье сквозь призму современных подходов к определению объекта преступления анализируются проблемы отечественного правоприменения. Обосновывается тезис о несостоятельности понимания объекта уголовно-правовой охраны как политического явления. Приводятся дополнительные аргументы в пользу концепции «объект – общественные отношения», в рамках которой этот элемент состава преступления сохраняет свое принципиальное значение.

Ключевые слова: объект уголовно-правовой охраны, объект преступления, блага, ценности, комплексный подход, общественные отношения, правоприменение.

Summary

Chugunikov I. I. The concept of the object of crime and the problem of law enforcement. – Article.

The article analyzes problems of administration of national law from the perspective of contemporary approaches to identification of the target of crime. The author substantiates inadequacy of interpretation of the target of criminal law protection as a polytypic phenomenon. The author makes additional arguments for the “target – social relations” concept, within the framework of which this element of crime preserves its critical significance.

Key words: target of criminal law protection, target of crime, benefits, values, comprehensive approach, social relations, administration of law.